

צב-ב

ואם תאמר: אותן שנים שעתידי הקדוש ברוך הוא לחדש בהן את עולמו, ויהיה העולם חרב אלף שנים⁽¹⁴⁵⁾, שנאמר: "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא", שהקדוש ברוך הוא י יותר לבדו, ושאר כל העולם יחרב [ויום של הקדוש ברוך הוא – אלף שנים הוא], צדיקים אלו, שאין חוזרין לעפרן, מה הן עושיין באותו זמן?

הקדוש ברוך הוא עושה להם כנפים כנשרים⁽¹⁴⁶⁾, ושטיין על פני המים⁽¹⁴⁷⁾. שנאמר: "על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים". וכך הוא פירוש הפסוק:

לא נירא בהמיר ארץ, כשיחליף הקדוש ברוך הוא את עולמו, לפי שאנו בלב ימים.

ושמא תאמר, שיש להם צער מכך שעליהם לעופף בשמים זמן רב כל כך!

תלמוד לומר: "וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפרו". והיינו, שיהא בהם כח לשוט ולעופף בלא צער.

ומקשינן: ונילף ממתים שהחיה יחזקאל, שחזרו אחר כך לעפרן, כך גם הצדיקים

בשם תורת העולה.

146. כתב בתורת חיים, שנשר דהך קרא הוא העוף ששמו חול, שלא אכל מעץ הדעת, והוא חי לעולם. שמתחדש עצמו ומגדל אבר כל אלף שנה. ואמר, שהקדוש ברוך הוא עושה להם כנפים לשוט בהן באויר. והיות והכנפים מועילים רק לפי שעה, ואחר כך תש כחם מחמת עייפות, וצריכים לנוח, אמר "כנשרים", שכשם שהנשרים, דהיינו אותו עוף ששמו חול, אחר שתש כחם, חוזרין ומתחדשים כל אלף שנה, כך כנפי הצדיקים יחליפו ויחדשו כח בכל עת, ולא יצטרכו לנוח.

147. בחדושי גאונים הביא בשם דרש משה: ידוע שלעתיד יהיו הצדיקים כולם רוחניים, ושטים בשכלם במים, ודעתם מרחפת על פני מים חיים מים טהורים מים קדושים, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. וזה ודאי אמרו "ושטים על פני המים", וזה ברור. עיי"ש. והיעב"ץ כתב, דהיינו שיחזור העולם להיות מים כפי שהיה בתחילה, כדכתיב: "ורוח אלקים מרחפת על פני המים".

לעפרם. וכתב, שלפי זה צריך להגיה בדברי רש"י "בין ימות המשיח לעתיד לבוא". ומתוך דברי רש"י נראה, שבזמן המשיח תהיה תחיה לצדיקים לבד. ושאר כל ישראל תהיה תחייתם לעתיד לבוא, ואז בלע המות לנצח.

עוד כתב, שאפשר לומר בדעת רש"י שיהיו שתי תחיות לכל העולם. אחת בזמן המשיח, ואחת לעתיד לבוא. ובתחיה של ימות המשיח יחיו זמן רב, ולאחר מכן ימותו כולם. אלא שהצדיקים לא יקברו להיות חוזרים לעפרם. אבל שאר בני אדם ימותו ויקברו, ויחזרו לעפרם. וכך יהיה עד זמן התחיה לעתיד לבוא. ובזמן שבין מיתתם לתחיה שלעתיד לבוא, הקדוש ברוך הוא עושה לצדיקים כנפים כנשרים וכו'. כך נראה בדעת רש"י.

אמנם לפי פשוטו כתב, שאותם צדיקים היינו כל ישראל, שעתידיים לחיות לאחר ביאת המשיח לפני שיחרב העולם באלף השביעי. ובאותו אלף יהיו שטים על פני המים. עיי"ש. והמהרש"א כתב שיש קצת גמגום בדברי רש"י, מהו "לעולם הבא" ומהו "לעתיד לבוא". עיי"ש.

145. עיי' בחדושי הגאונים מה שהביא בענין זה

שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיות, יחזרו לעפרם! (148)

ומתרגינן: תנא דבי אליהו סבר לה כמאן דאמר שלא החיה יחזקאל מתים, אלא, באמת משל היה (149). שהיה יחזקאל מרמז להם על הגלות, שכשם שאדם חוזר וחי, כך ישוּבו ישראל מן הגלות.

דתניא, רבי אליעזר אומר: מתים שהחיה יחזקאל, עמדו על רגליהם, ואמרו שירה (150) — ומיד מתו.

ומה שירה אמרו?

"ה' ממות בצדק ומחיה ברחמים" (151).

רבי יהושע אומר: שירה זו אמרו: "ה' ממות ומחיה מוריד שאול ויעל" (152).

רבי יהודה אומר: אמת משל היה.

ולכאורה יש סתירה בדברי רבי יהודה, שהרי אמת היא ההיפך ממשל! ולכן אמר לו רבי נחמיה: אם אמת היה — למה אמרת משל, ואם משל — למה אמרת? אלא, ודאי כך נתכונת לומר: באמת [בבירור] — משל היה.

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: מתים שהחיה יחזקאל, עלו לארץ ישראל, ונשאו נשים, והולידו בנים ובנות (153).

עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם של אותם מתים שהחיה יחזקאל, והללו תפילין [ותפילין אלן] שהניח לי אבי אבא — מהם [מאותם מתים הם].

ומאן נינהו [מיהם] אותם מתים שהחיה

148. כך פירש רש"י.

והמהרש"א כתב, שלולי פירושו היה נראה לומר, ששאלת הגמרא היא כנגד כל אותן תנאים ואמוראים שהביאו ראיות מן התורה לתחיית המתים, כנגד אותם מינים שאמרו שהוא דבר שאי אפשר. ושואלת הגמרא, הרי אפשר ללמוד דבר זה ממתים שהחיה יחזקאל! ועיי' בעיון יעקב מה שהקשה על פירושו.

149. כתב התורת חיים, האי דלא נקט בקצרה "משל היה", לאשמועינן שהלכה היא. שכל "באמת" — הלכה היא.

150. כתב בעיון יעקב: אפשר ללמוד מכאן, כשרוצין לשורר שירה לפניו, צריכין לעמוד דווקא.

151. כתב מהרש"א, דהיינו למאן דאמר שהיו

אלו אותם שכפרו בתחית המתים. ואינם ראויין לעמוד לעתיד, כפי ששנינו במשנתינו. לכן העמידם עתה, בעולם הזה, להראות להם שהיכולת בידו להחיות מתים. ולפי שהכופרים אומרים שכיון שאדם מת בחטאו, שוב אין לו במה לזכות לחיות שנית, על זה אמרו "ה' ממת בצדק", דהיינו, במשפט צדק. "ומחיה ברחמים", ולא לפי זכותו של האדם.

152. זה לפי השיטה שמתו קודם זמנם מפני חטאם, והחיה אותם הקדוש ברוך הוא, ונשאו נשים וכו', ושוב מתו כדרך כל הארץ. וזה שאמרו "ה' ממת", היינו אותם שמתו קודם זמנם, "ומחיה" אותם עתה, ושוב "מוריד שאול", שמתו שוב כדרך כל הארץ, "ויעל", שיעלו ויחיו לעתיד לבוא.

153. כתב העיון יעקב, דאתא לאפוקי מתחית המתים שלעתיד לבוא, שאז לא תהיה אכילה

יחזקאל?

אמר רב: אלו בני אפרים, שמנו לזמן הקץ של יציאת מצרים — וטעו במניינם.

ומה היתה טעותם?

שבאמת זמן גזירת "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" שנאמרה לאברהם בברית בין הבתרים, התחיל מזמן שנולד יצחק. שהרי נאמר לאברהם: "כי גר יהיה זרעך", וזהו יצחק, שהרי כתוב: "כי ביצחק יקרא לך זרע".

ובני אפרים טעו, ומנו את השנים מברית בין הבתרים, שעה שבישר הקדוש ברוך הוא את אותה גזירה לאברהם.

ותניא בסדר עולם: "אברהם אבינו בשעה שנדבר עמו בין הבתרים — בן שבעים שנה היה". ומזמן ברית בין הבתרים עד שנולד יצחק, עברו שלשים שנה. כדכתיב: "ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו". יוצא, שמזמן ברית בין הבתרים עד שיצאו ממצרים — היו ארבע מאות שנה.

ובאותן שלשים שנה שהיו עד לידת יצחק — טעו בני אפרים, ולכן הם סברו שכבר עבר זמן הגזירה, ויצאו ממצרים קודם זמנם — ונהרגו.

ומנין לנו דבר זה?

שנאמר: "ובני אפרים שותלה וברד בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו וזכר בנו ושותלה בנו ועזר ואלעד, והרגום אנשי גת⁽¹⁵⁴⁾ הנולדים בארץ וגו'". וכתיב: "ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים ויבאו אחיו לנחמו".

ושמואל אמר: אותם מתים שהיה יחזקאל — אלו בני אדם שכפרו בתחיית המתים.

שנאמר: "ויאמר אלי בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל המה הנה אמרים יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו". ומזה שאמרו: "אבדה תקותנו" מוכח שכפרו בתחיית המתים, וסברו שאין להם תקוה יותר.

והעצמות הללו שחיו — סימן הן לכל ישראל, שעתידין לחיות בתחיית המתים כמו אלו. שהרי אלו אמרו "אבדה תקותנו", ועכשו ידעו שאני מחיה את המתים.

ובאמת לא מן הדין חיו, שהרי שנינו במשנה שהכופר בתחיית המתים — אין לו חלק לעולם הבא! אלא משום סימן לכל ישראל חיו, שמכאן ראייה שתהיה תחית המתים לעתיד לבוא.

רבי ירמיה בר אבא אמר: אלו בני אדם שאין בהן לחלוחית⁽¹⁵⁵⁾ של מצוה⁽¹⁵⁶⁾. שנאמר: "העצמות היבשות שמעו דבר ה'".

רבי יצחק נפחא אמר: אלו בני אדם שהיפו

בהם באקראי. בן יהוידע.

ושתיה ולא פריה ורביה.

154. אלו לא כפרו בתחית המתים, אלא חשבו שאינם ראויין לכך כיון שאין בהם לחלוחית מצוה. לכן חיו, לסימן להם, שאף הם יחיו

154. עיי' מה שכתב בזה המהרש"א.

155. היינו שאפילו מחשבה טובה אין עוברת

את ההיכל כולו שקצים ורמשים [שהיו מציידין צלמים על קירות ההיכל]. שנאמר: "ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקין וכל גלולי בית ישראל מחקה על הקיר סביב וכו'" (157).

וכתיב התם: "והעבירני עליהם סביב סביב". והיינו, שעל אותם אנשים שחיפו את ההיכל, שכתוב עליהם לשון "סביב", עבר עליהם יחזקאל להחיותם.

רבי יוחנן אמר: אותן עצמות שהחיה יחזקאל — אלו מתים שבבקעת דורא, שהמיתן נבוכדנצר, וכפי שמסופר להלן.

ואמר רבי יוחנן: אותם מתים היו מנהר אשל עד רבת בקעת דורא [מקומות הן בבקעת דורא].

שבשעה שהגלה נבוכדנצר הרשע את ישראל, היו בהן בחורים, שהיו מגנין את החמה ביופיין [שהיו יפים כל כך, עד שזריחת השמש היתה מגונה כנגדן]. והיו הכשריות רואות אותן — ושופעות זכות מחמת תארה.

אמרו זאת אותן נשים לבעליהן, ובעליהן אמרו למלך.

צוה המלך — והרגום.

ועדיין, אף לאחר שנהרגו אותם בחורים, היו הכשריות שופעות זכות, שעדיין היה נראה זיו תארים.

צוה המלך — ורמסום. שעל ידי שיראום מנוולים, תפסק תאוותם.

תנו רבנן: בשעה שהפיל נבוכדנצר הרשע את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש [שהקים נבוכדנצר פסל זהב גדול, גבהו ששים אמה, ורחבו שש אמות, וציוה שישתחוו לו כל העולם, ומי שלא ישתחוה — יושלך לכבשן האש. וחנניה מישאל ועזריה סירבו להשתחוות], אמר לו הקדוש ברוך הוא ליחזקאל: לך והחיה מתים בבקעת דורא (158).

כיון שהחיה אותן, באו עצמות, וטפחו לו לאותו רשע [לנבוכדנצר] על פניו, והלכו להן (159).

אמר נבוכדנצר: מה טיבן של עצמות אלו?

אמרו לו: חבריהן של אלו [של חנניה מישאל ועזריה], מחייה מתים בבקעת דורא.

פתח נבוכדנצר ושבח את הקדוש ברוך הוא ואמר: "אתוהי כמה רברבין, ותמהוהי כמה תקיפין, מלכותיה מלכות עלם, ושלטנה עם

לעתיד, אחר שיהיו נדונין בגיהנם. מהרש"א.

157. והטעם שחיו, כדי להראות לנבוכדנצר וסייעתו, שאפילו הרעים שבישראל יש להם תקנה, וחשובים הם לפני הקדוש ברוך הוא, ועל כן יהיו נבהלים, ותאחזם רעד. בן יהוידע.

158. כדי להראות, שהקדוש ברוך הוא בידו

להמית ולהחיות. מה שאין כן מלך בשר ודם, שאין בידו אפילו להמית בלי רצון ה'. שהרי נבוכדנצר השליך את חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש — וניצולו. יד יוסף ועיון יעקב.

159. עוד פירש רש"י, שהיו לנבוכדנצר כלים שהיו עשויין מעצמותיהם של מתים אלו. וכשחזו — טפחו על פיו כשהיה רוצה לשתות

דר ודר וגו' [אותותיו כמה גדולים, ונפלאותיו כמה חזקים! מלכותו מלכות עולם, ושלטונו עם כל דור ודור. דהיינו, בכל הדורות].

אמר רבי יצחק: יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע [לשון קללה הוא. אלא מתוך שמדובר בשבחו של נבוכדנצר, נקט לשון מעולה "יוצק זהב"⁽¹⁶⁰⁾]. **שאימלא בא מלאך** ⁽¹⁶¹⁾ **וסטרו** [הכהו באחורי ידו] לנבוכדנצר על פיו, ביקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים. משום שנבוכדנצר התחיל לומר שבחות נאות יותר משל דוד, ואילו היה מסיים דבריו, היה הקדוש ברוך הוא נוטה אחריהן יותר מאחרי השירות שאמר דוד ⁽¹⁶²⁾.

תנו רבנן: ששה נסים נעשו באותו היום שהושלכו חנניה מישאל ועזריה לכבשן

האש. ואלו הן:

א. צף הכבשן. שמתחילה שקוע היה בארץ כמו כבשן של סיד, וצף ועלה למעלה, כדי שיראוהו כל העולם [והמפרשים על הפסוק כתבו, שצף כדי שיצאו מהכבשן בנקל]⁽¹⁶³⁾.

ב. ונפריץ הכבשן. דהיינו, נפלו מקצת כתליו, כדי שיוכלו כולם לראות את הנעשה בתוכו.

ג. והומק סודו [נשפל גאוותו]⁽¹⁶⁴⁾.

ד. ונהפך צלם הזהב שהקים נבוכדנצר על פניו.

ה. ונשרפו ארבע מלכיות [מלכים ואנשיהם שסייעו לנבוכדנצר להשליכם לתוך האש].

בהם.

160. כך כתב רש"י. ובערוך כתב, שמחמת כבודו של מלך נקט לשון כבוד.

ובעץ יוסף הביא בשם מעריך המערכות, שנתכוין לומר שיוצק לפיו גלל רותח, אלא שנקט לישנא מעליא.

161. משמע שהבין המלאך לשון ארמית. וכתב המהרש"א, דהאי דאמרינן במס' שבת שאין המלאכים מבינים לשון ארמית, ולכן אומרים קדיש בארמית, היינו המלאכים המקטרגין לישראל. אבל המלמדין זכות על ישראל – ודאי מבינים בכל לשון.

ובעיון יעקב כתב שאין זה מיישב את הקושיא, כי במס' סוטה [לד] משמע, שאף המלאכים מליצי יושר אינם מבינים לשון ארמי. והקושיא מעיקרא ליתא, כי אמרינן התם,

שגבריאל הבין בשבעים לשון. והמלאך הזה היה גבריאל, שבא להציל את חנניה מישאל ועזריה, כדאיתא במס' פסחים [קיא א].

162. כך פירש רש"י. והרש"ש כתב: ולעד"נ דח"ו לדמות שיריו לשל דוד שאמר ברוח הקדש, ומכילות כוונות רבות וקדושות לבד פשוטיהן!

אלא דייק לומר "ביקש לגנות" [ולא שבאמת יכול היה לגנות]. ורצה לומר, שרצה לגנות שירת דוד בפני ההמון, אשר אינם מבינים זולת הפשטיות, לומר גם אנכי אוכל עשות כמוהו.

163. עוד כתב ביד רמה, שצף הכבשן כדי שתהא האור שולטת באותם רשעים שהשליכוהו לתוכו.

164. כך פירש רש"י, וגרס "סורו", כמו "סורו

ו. והחיה יחזקאל את המתים בבקעת דורא.

ובולחו, כל הדברים שהזכרנו שארעו באותו היום — גמרא [כלומר, אין לכך ראייה מהמקרא, אלא קבלה היא מרבתינו]. וענין זה, שנשרפו ארבע מלכויות — מוכח מהמקרא:

דמתחילה, לפני שחנניה מישאל ועזריה הושלכו לכבשן, כתיב: "ונכודנצר מלכא שלח למכנש לאחשדרפניא סגניא ופחותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא וכל שלטני מדינתא וגו' וכתוב איתי גברין יהודאין". בפסוק זה מוזכרות שבע מלכויות.

ולבסוף, לאחר שחזרו מהכבשן, כתיב: "ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא וחדברי מלכא חזין לגבריא אלך וגו'". בפסוק זה מוזכרות רק שלוש מלכויות, וחסרות ארבע מלכויות!

אותן מלכויות שלא הוזכרו בפסוק האחרון — נשרפו (165).

תני רבי אליעזר בן יעקב: אפילו בשעת הפסכה — לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות [מהנהגת הגדולה] שלו.

שנאמר על חנניה מישאל ועזריה: "באדין גבריא אלך כפתו בסרבליהון פטשיהון וכרבלתהון וגו'". שלמרות שהולכים להשרף באש, הלכו בבגדי תפארתן, כדי שלא ייראו מבוהלים ומפוחדים. שעל ידי כך שהולכין בתפארתן — מתביישין שונאיהן מפניהם (166).

אמר רבי יוחנן: גדולים צדיקים יותר צג-א ממלאכי השרת (167), שהזכירם הכתוב קודם למלאך. שנאמר: "ענה ואמר [נכודנצר]: הא אנא חזי גברין ארבעה שרין מהלכין בגו נורא, וחבל לא איתי בחון, ורוח די רביעא דמה לבר אלהין" [ראיתי ארבעה אנשים מותרים מאסוריהם, מהלכים בתוך האש, ואין בהם חבלה, ותוארו של הרביעי דומה למלאך אלקים].

אמר רבי תנחום בר חנילאי: בשעה שיצאו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, באו כל

שכיב האש שיצא מהכבשן.

166. כך כתב רש"י. וכיד רמה כתב, דהיינו כדי שלא יתבוה בעיני שונאיו, שיראוהו מבוהל ומפוחד.

עוד טעם מפרש המהרש"א, דהיינו כדי שלא יראה האדם את עצמו מצטער ומתאבל על דין שמים, אלא יקבלו מאהבה ובשמחה, דרך כבוד. ועיי' עוד בחידושי הגאונים מה שכתבו בזה.

167. הכי איתא גם במדרשים: "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל א — ל". עתיד להיות מחיצתן של ישראל לפנים ממחיצת מלאכי

רע" במסכת קידושין [סב א]. עוד הביא רש"י על פי הגירסא שלפנינו "הומק סודו", דהיינו שנשתלשל יסודו. ובשם מורו גרס "והומק סידו", דהיינו סיד הכבשן, שנמש מרוב חמימות הכבשן. ומהבל אותו סיד נשרפו האנשים שהשליכו את חנניה מישאל ועזריה לאש.

ובערוך הביא עוד בשם רב שר שלום: יש חכמים אומרים שלהביות שהיו סרות ויוצאות מן הכבשן — נמקו ודועכו. עיי"ש. וכעין זה כתב ביד רמה, שכלתה תולדת האש שהוא החום. נמק — לשון ימקו בעונם.

165. בספר דניאל [ג כב] מפורש שהרגם כח